

УДК 165.0

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ РЕЛЯТИВІЗМ: PRO ET CONTRA (ЛЮДИНА, ЩО ПІЗНАЄ, ТА ЇЇ “МОЖЛИВІ СВІТИ”)

Володимир Волошин

Донецький національний університет,
вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна,
e-mail: nekorot@dongu.donetsk.ua

Причини епістемологічного релятивізму – в нелінійному розвитку науки, аномаліях раціональності, культурно-історичних біфуркаціях, “можливих світах” суб’єкта пізнання. Релятивізм виконує низку конструктивних функцій. Він продукує неадекватні цілям і цінностям науки наслідки. Протидія абсолютному релятивізму передбачає пошук епістемологічних метакритеріїв.

Ключові слова: релятивізм, релятивність, епістемологія, раціональність, наука, постмодернізм, “можливі світи”.

У філософії є поняття-ізгої, референти яких – ідеї, підходи та концепти, що їх не сприймає більшість філософської спільноти. Одне з них – “релятивізм”. Від “Теєтети” Платона до праць “класиків” марксизму і сучасних американських філософів (М. Мандельбаум, Дж. Харіс, К. Норіс) релятивізм нищівно критикували.

Нині відбувається своєрідний “ренесанс” релятивізму. За допомогою цього поняття дедалі частіше намагаються маркувати так звану “постнекласичну” епістемологію, яка акцентує увагу не лише на когнітивних завданнях опанувати об’єкт, а й вдається до аксіологічного, персоналістичного, соціокультурного аспектів пізнання. Постнекласична епістемологія, яка ще не є сталою та систематизованою, приречена апелювати до апробованих принципів, методів і теоретичних конструктів класичної теорії пізнання. Усе це, разом із специфічними проблемами соціально-гуманітарної епістемології, зумовлює евристичні пошуки, виводить на новий рівень дискусій представників логіко-методологічної та екзистенційно-антропологічної традицій, носіїв різних парадигм у філософії пізнання. Цю статтю можна розглядати як невеличкий внесок у розбудову нової епістемології і як запрошення до дискусії.

Релятивізм – поняття зі значним обсягом та змістом. Існує декілька типів (метафізичний, персоналістичний, культурний, релігійний, моральний) та історичних форм релятивізму. Проте однозначним є розуміння складності окресленого явища. Крім того, наявна низка різноманітних “авторських” релятивізмів, але нема однозначної оцінки досліджуваного явища. Саме цим зумовлено апелювання до поглядів чималої кількості мислителів.

Предмет дослідження – епістемологічний (когнітивний) релятивізм ХХ–ХХІ ст. у контексті проблем соціально-гуманітарного пізнання. Чимало проблем,

які нас цікавлять, проаналізували українські (І. Добронравова, С. Кримський, П. Кравченко, М. Попович, О. Цофнас), російські (О. Мамчур, Л. Маркова, Л. Мікешина, О. Печенкін, В. Стюпін), західні (Г. Льюїс, Р. Мастерс, Дж. Пасмор, Н. Решер, Ст. Тулмін) дослідники.

Мета статті – розглянути причини епістемологічного релятивізму, визначити ті його імплікації, які можна трактувати як позитивні та негативні для розвитку науки, і віднайти фактор для протиставлення руйнівному релятивізму.

Загально визнані ознаки релятивізму: відносність, умовність, ситуативність, багатозначність, суб'єктивність пізнання. Є безліч дефініцій релятивізму, а для нашого дослідження найбільш прийнятною видається така: “Епістемологічний релятивізм можна визначити як доктрину, згідно з якою серед багатьох підходів, поглядів, гіпотез і теорій щодо одного й того самого об'єкта не існує єдино правильного підходу, такого, який можна вважати адекватним реальному станові справ у світі. Та й шукати його не треба, стверджують релятивісти, оскільки всі ці погляди й усі ці теорії рівноправні й рівнозначні” [4, с. 14]. Отже, в “уявленнях про абсолютну істину, абсолютного спостерігача, про визнання істини як об'єктивного, незалежного від свідомості, визначеного, адекватного знання, релятивізм не можна вважати таким, що має право на існування” [6, с. 338]. З тим, що релятивізм завдає удару будь-якій епістемології, погоджуються навіть його прихильники, бо епістемологія – “потреба якогось обмеження: бажання віднайти “підстави”, за які можна було б зачепитися, каркас, за межами якого не варто блукати, об'єкти, які нав'язують себе, репрезентації, яких не заперечиш” [9, с. 233].

Від релятивізму відрізняють релятивність, як відносність знань щодо тих чи інших культурних патернів, парадигм, типів раціональності. Релятивність трансформується у релятивізм, коли абсолютизується, коли доведено, що різні гіпотези та теорії, предметом яких є той самий рівень реальності, одночасно мають таку саму пізнавальну цінність і виконують конструктивні функції. Поняття “можливі світи” використано радше як метафору. До речі, метафоризація наукового тексту – шлях до його багатозначності, умовності, відносності, тобто релятивізації знання.

Релятивізм має вагому історичну ретроспективу. “Релятивістами” вважають різних “континентальних” філософів (Б. Кроче, В. Дільята, М. Гайдеґера, К. Мангейма, М. Полані та ін.), засновників прагматизму, окремих представників постпозитивізму та аналітичної філософії (Г. Райла, Р. Рорті, Т. Куна, У. Куайна, Х. Патнема, Д. Девідсона, П. Фойєрабенда та ін.) і, зрозуміло, постмодерністів.

Постмодернізм, з одного боку, – похідна постнекласичної науки, з іншого, оперуючи термінологією Т. Куна, – своєрідна “аномалія” в сучасній філософії пізнання. Релятивізм постмодернізму – безапеляційна позиція руйнівників не тільки класичного типу раціональності, а й раціональності загалом. Постмодернізм непосьднуваний із науковістю. Визнаючи специфіку соціально-гуманітарного дискурсу, трактуємо його як частину наукової картини світу як такої. Можливе продовження дискусії про “науки про природу” та “науки про дух”, які можуть переносити моделі, розроблені в одній сфері, в іншу, адаптувати та корегувати їх. Але треба чітко розрізняти соціально-гуманітарне знання (його маркують позанауковими формами творчості, які не є кращими чи гіршими, а є **іншими**)

та наукове соціально-гуманітарне знання. Постмодернізм не провадить таких демаркацій та адаптацій. Він не властивий природничим наукам і логіці, не має сталої, апробованої методології, перебуває за межами багатьох проблем, які спонукали “реанімацію” епістемологічного релятивізму у ХХ ст. Ідеться про пошуки шляхів розвитку неklasичної модальної логіки, новітньої фізики (копенгагенська школа та її опоненти), революційні відкриття у царині астрофізики, біології та ін. У постмодернізмі немає конкуренції гіпотез і теорій, бо немає загалом уявлень про адекватний дискурс, слушну думку, істинну теорію. Що цікаво, Ж. Дельоз намагається виправдати стихійність дискурсів та мультиплікацію смислів розмаїттям буття і “нелогічною” логікою світу. Зокрема, відкидаючи метафізику, постмодернізм апелює до метафізичного релятивізму. Тому залишаються тільки периферійні зони смислу, локальні концепти замість категорій, знання, інфіковане інформаційними вірусами, епістемологічний сепаратизм та дивна трансраціональність і “трансдефінітність” (термін С. Франка) без Бога.

Приклад постмодерністської епістемології – екскурс у філософію історії. У Р. Колінгвуда (він, за словами Ст. Тулміна, “дозволив собі впасти у спокусу релятивізмом”) історична уява – стала й іманентна свідомості структура в метафізичному сенсі, а “історична конструкція” корелюється об’єктивністю джерел та загальновизнаною логікою. У постмодернізмі фактуальна історія – тільки фон для розгортання риторичних орнаментів, відображення соціокультурно зумовлених конвенцій мови метафор, підґрунтя для реалізації різноманітних інтуїтивних технік, розрахованих не на наукову ефективність, а на літературну ефектність. Х. Вайт відкидає сцієнтизацію історії. На його думку, базис якісної історіографії – естетизм та моральність, адекватний метод – тропологія, як теоретичне пояснення вигаданого дискурсу. За Вайтом, об’єктивних логічних зв’язків між агентами історичних подій немає, історія сформульована лише запитаннями, що їх історик адресує явищу. “Якщо історичне пояснення або інтерпретація є конструкцією, концептуальною чи уявною, то таким є й об’єкт, до якого додано ці пояснювальні техніки. Щодо історичних явищ, то в них усе – від початку до кінця – конструкція” [11, с. 12]. Р. Барт також позбавляє факт онтологічного статусу, пропонуючи розглядати це явище як таке, що “постає тільки мовним існуванням”. Тому не дивними є слова Ф. Анкерсмита: “Практика написання історії може підривати і ставити під сумнів усе, що філософія мови й науки приймає як самоочевидне, і все, що стає системою завдяки науковому світогляду” [1, с. 22].

Але чи не сама наука, набувши ознак заложниці ідеологічної боротьби й “холодних війн”, підірвала свій авторитет? Коли західні (й радянські) учені й філософи скеровували свої погляди в бік політики, вони так чи інакше відкривали шлях до утвердження макіавеллізму в науці, догматизму, методологічної всездозволеності. Заради досягнення ідеологічних цілей могли знехтувати свій авторитет, фактуальний базис, логічну стрункість, вимогу несуперечності. Це виявилось і в радянській, і в “континентальній” філософії, що зазнала впливу лівих ідей. Але не тільки. Критики К. Попера наголошували, що його “Відкрите суспільство...” та “Злиденність історизму” за багатьма параметрами безперечно поступаються роботам у сфері логіки й методології науки.

Занурюючись у мінливі світи культури, сучасна наука розпадається на безліч автономій: об'єктивність як обов'язковий принцип де-юре збережено, а де-факто – нівельовано. Синтез різних типів знання потребує масштабних процедур узгодження, і вчений уже вивчає не стільки світ, скільки наше ставлення до нього в контексті різних парадигм. “Культурний релятивізм найчастіше пов'язаний з історичним підходом до філософії науки, який є реакцією на спробу подати науку як зразок чистої раціональності – раціональності, на яку не тиснуть ні політичні, ні соціальні фактори і яка переживає триумф за триумфом завдяки застосуванню універсального наукового методу”, – зазначає Дж. Пасмор [7, с. 113]. Релятивізм знайшов свою аудиторію і серед представників природничих наук, і це засвідчує, що вплив культурних факторів не є вирішальним. Т. Куна вважають прихильником релятивізму, хоча він тільки констатував об'єктивний процес розвитку науки, яка вичерпує свою кумулятивність, самодостатність, холізм.

Наука тепер публічна, сучасний учений “приречений” на масштабну комунікацію. Диференціація наук, шкіл і напрямів продукує плюралізм картин світу, опосередковано формує ґрунт для суб'єктивізму й релятивізму. На зміну дихотомії “істинне – хибне” приходять дихотомія “один світ – інший світ”. Ці можливі світи – результат діяльності свідомості, вони – “власність” суб'єкта, який пізнає. Не можемо не враховувати “досвіду множинних реальностей” (А. Шюц), індивідуальних “сфер непередаваного” (М. Полані), “особистісного коефіцієнта” (Д. Вібі), але варто дослухатися до авторитетної думки Я. Хінтікі: “Через низку глибоких логічних причин зазвичай не вдається ефективно відрізнити “справжні” логічно можливі світи від того, що лише “здається” можливою завдяки особливостям нашої мови (або мислення)” [10, с. 73]. Визнання рівноправності всіх можливих світів призводить до того, що науку характеризують не через специфіку знання, а через соціальність наукової діяльності та психологію вченого. Коли наукове знання не доповнюють, а асимілюють, фактично, неквантифікованими соціальними чи психологічними контекстами, об'єктивність відходить на другий план і не визначає змісту пізнання. Це шлях до “приватної науки” і крайнього релятивізму. Роль психологізму та соціологізації знання у формуванні релятивізму вичерпно розкрито в роботах О. Мамчур [4], Л. Маркової [5], Л. Мікешіної [6].

Проблема можливих наукових світів продукує парадокс “безлічі об'єктивностей”, що й породжує релятивізм. “У класичній науці розуму, що пізнає, протистоїть один світ; у некласичній науці таких світів багато, в ідеалі – нескінченна кількість, і кожному з них відповідає своя парадигма. У постнекласичній науці світ як предмет вивчення загалом зникає, його немає, відсутні й парадигми як форма логічної й теоретичної відповідності наукового знання історичній епосі” [5, с. 142]. Людина не може створювати нові світи з нічого, вона радше переробляє, ніж створює наново, “розкладаючи, видаляючи, доповнюючи, переоцінюючи, вибудовуючи в новому порядку” (Н. Гудмен). Причини таких маніпуляцій – в ознаках сучасної науки, які поєднані з релятивізмом. Ідеться про психологізм, персоналізм, затвердження схем багатомірності й поліваріантності, когерентність, синкретизм, нелінійність, додатковість, прагматизм. Триває переоцінка самої раціональності. Якийсь конкретний світ вважаємо адекватним тільки тому, що він “раціонально прийнятний” (Х. Патнем). Але наші уявлення про прийнятність можуть, зі свого боку, деформуватися внаслідок сприйняття

цього світу. Проте наука консервативна, вона завжди прагне істини. “Те, що є істинним тут і тепер, тим більше прагне бути істинним там і тоді <...>. Пропозиції теорії мають тенденцію бути вічними пропозиціями” [3, с. 256]. У. Куайн висловлюється проти “вічних пропозицій” та уявлень про “абсолютного спостерігача”. Він – прихильник онтологічної відносності: істиннісні значення змінюються залежно від мовця і темпоральної модальності висловлювань. “Наша буденна мова виявляє набридливу пристрась у своєму ставленні до часу” [3, с. 198]. Погоджуємося з Куайном, адже дослідник вводить нові поняття і змінює наукову мову. Крім того, він втручається у сферу онтології, припускаючи деякі роди суцього. Такими поняттями, наприклад, є “сила” І. Ньютона, “Відродження” Дж. Вазарі, “історична тривалість” Ф. Броделя, “архетип”, К.-Г. Юнга. Наскільки “електрон” “реальніший” за монаду Г. Ляйбніца або перинатальну матрицю С. Грофа? Аналітичні судження одного мовного каркасу можуть не бути такими в іншому. Наприклад, якщо порівняти евклідову та неевклідову геометрії, логіку висловлювань і багатозначну логіку, апофатичне та катафатичне богослів'я.

Сучасна наука імплікує індивідуалізм, а він, зі свого боку, – релятивізм. Показово цей причинно-наслідковий зв'язок виявляється в соціально-гуманітарному пізнанні. По-перше, його представники аналізують одиничні, неповторні події, які неможливо відтворити в досвіді. По-друге, гуманітарій схильний до “подвійної суб'єктивності”, адже аналізує антропологічно забарвлені (часто недетерміновані) сингулярності з позиції “відносного спостерігача”. По-третє, соціальні цілісності часто є конвенційними конструкціями, а не реальностями. Іntenційні стани агента дії загалом не підпадають під однозначне пояснення й артикуляцію. Дискусійним є питання про роль історизму, “який часто інтерпретують як релятивізм, оскільки кожна історична дія <...> відносна і не має епістемологічних стандартів” [6, с. 357].

Важко уявити епістемологію соціально-гуманітарних наук без аналізу поняття “факт”. На думку У. Куайна, слово “факт” – “досить загальне”, факти “не можна мислити як щось конкретне”, вони – результат захоплення “об'єктно орієнтованим мисленням”. Неповторність соціально-історичного факту відкриває шлях плюралізові думок і телеологічній невизначеності. Надавати чи не надавати вислову статус **значущого** актуального – залежить від інтерпретатора та контексту теорії. Кількісні та якісні критерії значущості формують представники наукової спільноти. Деякі елементи факту можуть пропустити, інші – гіпертрофувати, одні події інтерпретують як закономірні, інші – як випадкові, і це здатне змінити ситуацію. Суб'єктивний апіоризм у цьому разі неминучий. Дослідження життя суспільства – виявлення результатів людських дій, їх інтерпретація і даліше холістичне пояснення в межах того чи іншого контексту. Сам контекст часто визначають умоглядні неверифіковані конструкти. Без антропологічного складника факту немає. Добір фактів – прерогатива дослідника. Тільки після того, як подію реконструює вчений, вона стає фактом. Теорію завжди можна врятувати від спростування “завантаженістю”, маніпуляціями фоновим знанням, “перезавантаженням” значущості події. Факти не є відтворюваними, і завдати “нищівного” експериментального удару теоретичній меті неможливо. В одному з формулювань тези Дюгема-Куайна йдеться про те, що теорію перевіряють не як суму ізольованих, а як систему взаємозалежних тверджень. Наслідок цієї

тези для гуманітарних наук – положення про те, що такі науки не мають ефективних процедур для верифікації і фальсифікації, демаркації помилкових і істинних фактуальних висловлювань. Історичний факт – осмислена подія, яку ми “форматуємо” в тих чи інших семантико-логіко-методологічних програмах, які можуть існувати одночасно. Часто програма, яку ми обрали, визначає критерії істинності.

У цьому контексті постає ще одна проблемна сфера – логіко-лінгвістична. На думку А. Тарського, для природних “розмовних” мов суть проблеми визначення істини “не зовсім зрозуміла”, її можна вирішити “тільки приблизно”. Соціально-гуманітарні науки оперують лише такими мовами, і занепокоєння польського логіка обґрунтоване. Згідно з гіпотезою “лінгвістичної відносності” Сепіра-Уорфа, люди, що говорять різними мовами, по-різному уявляють об’єкт, позначуваний словом. Сутність мови як така є підставою для відмінностей у поглядах на реальність. Референти основних понять онтології не дано з досвіду всім людям в одній і тій самій формі. Дві мови ніколи не є настільки схожими, щоб вважати їх засобом виявлення однієї й тієї самої дійсності, адже світи, в яких існують різні спільноти, – різні світи з різними смисловими маркерами. Правда, цій гіпотезі протиставлено аргументовану концепцію “семантичних універсалій” А. Вежбицької, яка взяла за основу ідеї Н. Хомського. Релятивізм – не тільки наслідок розмаїтості мов. Питання також у тому, **як** використовуємо мову, за допомогою яких логічних атомів інтерпретуємо результати експериментів, події, які бачимо і яких не бачимо. Згідно з тезою Куна-Фейєрабенда, кожна теорія “говорить” своєю мовою, тому логічного розв’язання проблеми вибору “правильної” наукової теорії не існує, наукова спільнота приймає адекватну теорію на “віру”. Визнання теорій концептуально замкненими й непорівнюваними передбачає не тільки інтуїтивний вибір, а й легалізацію релятивізму. Якщо різні теорії не мають спільних переконань (П. Фейєрабанд), принципи однієї теорії не перекладають на мову іншої (Д. Девідсон) і вчені без втрат для науки можуть “перемикати гешталти” (Н. Хансон), то нема сенсу шукати єдино правильну теорію і порушувати питання про її адекватність. На думку Г. Райла, існує багато професійних “логік”, і вони релятивні щодо мовних ігор. За Р. Рорті, “великою спокусою” є думка, “що пояснення того, як працює мова, допоможе нам також побачити, як “мова чіпляє світ” і, відповідно, у який спосіб можливі істина й пізнання” [9, с. 195–196]. За таких підходів занадто проблематично говорити про порівнюваність, істинність, об’єктивність, зрозумілість знання. В. Віндельбанд однією з передумов релятивізму вважає “нелогічний залишок у раціональній системі”. У цьому контексті цікавою видається гіпотеза М. Поповича, згідно з якою, “теоретичний смисл загальних понять науки можна встановити через дослідження обмежень, які здійснює певна теорія щодо вихідних інтуїтивних уявлень” [8, с. 222].

В епістемології гуманітарних наук проблема використання понять (і операцій з ними) надто гостра. Тривають дискусії про темпоральну стійкість понять і визначень, їх релятивність. Релятивність невмотивовано вважають джерелом релятивізму. З цього приводу Р. Козелек пише: “Поняття хоча й фіксують різновиди політичних і соціальних значень, проте їх семантична функція та потенціал не є похідними від виключно соціальних чи політичних явищ, з якими їх співвідносять. Поняття є не тільки індикатором сукупності зв’язків, які воно позначає, а й їх чинником” [2, с. 126]. Ф. Анкерсміт, прихильник плюралізму історичних наративів, вважає, що навіть усталені терміни тільки ззовні одна-

кові. Гуманітарії ведуть мову про **Просвітництво**, хоча з погляду логіки точніше говорити про **Просвітництва**. Історичні поняття релятивні щодо історичного наративу, але немає критерію більш правильного, ніж сам наратив. Спроби Анкерсмита ввести поняття “наративної субстанції”, яке надало б різноманітним інтерпретаціям минулого стабільності, не вирішують проблем референції, бо об’єкт цієї “субстанції” виокремлено в **самому** наративі, а не взято ззовні. На нашу думку, позиція Козелека – більш адекватна. Анкерсміт не зміг уникнути двох помилок, які притаманні багатьом релятивістам. Перша – логічна: “змішування значення терміна та критерію його правильного використання” (К. Попер). Друга – суб’єкт пізнання вільно використовує мову. Як зазначав Г. Гадамер, заява на кшталт “я називаю цей предмет ось так і ось так” дорівнює деструкції філософії; індивідуальна свідомість вплетена в мову, яка ніколи не є тільки власністю мовця, а завжди “мовою, якою говорять з нами речі”. З іншого боку, оновлення знання відбувається через зміни мови, через відкриття нової “горизонтності” понять, віднайдення нових денотативних рівнів. Тому, слідом за Р. Карнапом, будемо обережними й критичними, проте й “терпимими в допущенні мовних форм”. Можливо, суть питання в тому, що саме досліджуємо: історію понять, історію значень слів, історію того, як трансцендентальний суб’єкт пізнає поняття, або того, як емпіричний суб’єкт використовує поняття (і тоді не уникнути психологізму). Підставою визначення значення вважали поняття істинності, стимулу й диспозиції, “вживання”, комунікативну настанову мовця, його інтенції, масив знань адресата тощо. Така релятивність релевантна розвитку науки, однак абсолютизація релятивності – уже епістемологічна атака на її основи.

Висновки. Необхідно розрізнити релятивність як властивість знання і релятивізм як метазнанняву доктрину. Такого знання, на яке не впливала б релятивність, не існує. Недоцільно намагатися “зробити нормальний дискурс конкретної епохи позачасовим” (Р. Рорті). Варто розглядати “можливі наукові світи” й “можливі світи” суб’єкта, що пізнає. Ці світи перебувають у складній взаємодії. Ігнорування релятивності знання – шлях до одновимірної людини, що пізнає. Не визнаючи об’єктивних причин релятивізму, навіть у його постмодерністській формі, самі опинимося на аналогічних позиціях, адже об’єктивність – головний опонент релятивізму. Пізнання детерміновано багатьма змінними – психологічними, лінгвістичними, семантичними, екзистенційними, історичними, політичними, освітніми тощо. Запропоновано згрупувати їх у три блоки: іманентні науці, культурно-історичні, антропологічні. Антропологічні, на наш погляд, найбільш дієві. Людина живе й пізнає в різних світах: сакральному та профанному, у сфері раціональної науки, у сфері безсвідомого тощо. Властивості знання залежать від діяльного суб’єкта, детермінованого багатьма константами та змінними. У процесуальності й невизначеності перебувають природа, соціальні групи й інститути, людство загалом. Різними є підходи до знання та його типів. Вважаємо за доцільне схвалити “слабку” версію концепції можливих світів: серед розмаїття світів завжди існує один більш адекватний і релевантний. Постмодерністська сильна версія про множинність рівноправних світів (абсолютний релятивізм) шкідлива для епістемології, бо така версія продукує безглуздість і нігілізм.

Релятивізм постмодернізму – шлях до епістемологічного колапсу. Універсум постмодерну дуже цікавий, проте це не світ науки. Це світ невизначеності, епа-

тажу, світоглядного розмаїття, різних способів опису. Постмодерністи персоналізують будь-яку дисципліну – історію, логіку чи лінгвістику. Цей напрям проповідує критику й недовіру до науки, прагне замінити науку альтернативним знанням (на щастя, наразі безрезультатно), не переобтяжує себе доведеннями, на відміну від обмеженого релятивізму (П. Фойсрабанд, Х. Патнем, У. Куайн, Д. Девідсон та ін.). Релятивізм “без правил”, без будь-якого “базису безсумнівності” (С. Кримський) непослдуваний із засадами науки. Він руйнує ідеали й норми наукового пізнання, пропонуючи натомість розпливчасті програми вільної творчості, веде до необмеженої проліферації теорій, профанує процедури перевірюваності, нівелює підкріплюваність, робить сумнівними такі пізнавальні цінності, як точність, зрозумілість, несуперечність. Наука – сфера діяльності, до якої треба обмежити доступ релятивізму. Сподіваємося, що “реконструкція” епістемології, яку розпочав постмодернізм і розвинув Р. Рорті, не буде успішною.

Імплікації релятивізму, які пропонуємо оцінити позитивно: 1) визнання ролі ціннісно-цільових структур (зокрема й позанаукових) пізнання, їх зв'язку із засобами й операціями освоєння об'єкта; 2) формулювання питань про межі “онтологічних вимог наукових положень” (О. Печенкін); 3) віднайдення нових атрибутів несуперечності, розв'язуваності, доказовості (тільки атрибутів, не йдеться про елімінації цих понять!); 4) диверсифікація знань, “конкуренція” раціональностей, “запобігання будь-якому догматизму й будь-якій завершеності” (Н. Решер). Пізнання справді не полягає тільки в процедурах відображення й кумуляції. Не завжди доцільно прагнути до однозначності й об'єктивності більше, ніж цього вимагає прагматика. “Ми не знаємо, а тільки припускаємо”, – писав П. Фойсрабанд, і ця теза не може не знайти прихильників.

Має рацію Р. Рорті, стверджуючи, що епістемологія – прагнення віднайти в закономірностях обґрунтування нормального дискурсу “більше, ніж просто такі закономірності”. Протиставити руйнівному абсолютному релятивізму можна відповідні константи, метакритерії. Імовірні варіанти: позаісторичні загальнонозначущі цінності (неокантіанство), крос-науковий методологічний колективізм (Р. Арон), позаісторичні моделі розвитку знання (К. Попер, І. Лакатос), щораз більша правдоподібність теорій (У. Ньютон-Сміт), здатність теорій вирішувати проблеми (Л. Лаудан), крос-парадигмальний емпіризм (О. Мамчур). Метакритерій, що його пропонує автор статті, пов'язаний з ідеями неокантіанців і може видатися несподіваним і нерелевантним. Йдеться про релігію. Вона дискредитує не тільки більшість підстав етичного, онтологічного, культурного релятивізму. Недосконала людина не в змозі пізнати кінцеві істини, але може наблизитися до них через Божественне одкровення. Людям повідомляють незмінні істини про природу Бога в контексті змінних культур і умов життя людини. Як писав Ніколай Кузанський, “істина – тьма нашого незнання”, а людський розум “існує тільки завдяки причетності до божественної актуальності в потенційному розмаїтті”. Бог – останнє обмеження, кінцева ірраціональність. Він, за словами А. Вайтгеда, – “основа конкретної дійсності”, його природа – “основа самої раціональності”. Світ, який людина пізнає, – арена її рішень на шляху до вічності. Релігія пропонує простий спосіб уніфікації, залишаючи свободу відповідального вибору і як наближення до істини, і як оману, що віддаляє від цієї істини.

Вивчення релятивізму веде до важливих епістемологічних питань про істину й об'єктивність, пояснення й розуміння, темпоральний плюралізм у

формі різних “образів часу”, пробабілізм й фалібілізм. Цікавими є такі проблеми: 1) релятивізм у гуманітарному пізнанні й принцип додатковості Н. Бора; 2) оцінка релятивізму в неокантіанстві, феноменології й герменевтиці, 3) роль сучасного номіналізму, біхевіоризму й новітньої соціології знання у формуванні релятивістських підходів.

Література

1. Анкерсмит Ф. Возвышенный исторический опыт. М.: Европа, 2007.
2. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. К.: Дух і літера, 2005.
3. Куайн У. Слово и объект. М.: Логос, Праксис, 2000.
4. Мамчур Е. Объективность науки и релятивизм: (К дискуссиям в современной эпистемологии). М.: ИФ РАН, 2004.
5. Маркова Л. Одна наука – один мир? // Науковедение, 2000. № 1. С. 128–144.
6. Микешина Л. Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания. М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2009. С. 335–411.
7. Пассмор Дж. Современные философы. М.: Идея-Пресс, 2002.
8. Попович М. Философские вопросы семантики. К.: Наукова думка, 1975.
9. Рорти Р. Философия и зеркало природы. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1997.
10. Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования: Сб. избр. статей. М.: Прогресс, 1980. С. 35–429.
11. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002.

EPISTEMOLOGICAL RELATIVISM: PRO ET CONTRA (A COGNIZING PERSON AND THE “POSSIBLE WORLDS”)

Volodymyr Voloshyn

*Donetsk National University,
Universytetska Str., 24, Donetsk, 83001, Ukraine,
e-mail: nekorot@dongu.donetsk.ua*

The reasons for epistemological relativism are in the nonlinear development of science, anomalies of rationality, cultural and historical bifurcations, “possible worlds” of a cognizing person. Relativism performs a few constructive functions. It produces the consequences that are inadequate to the values and purposes of science. The opposition to the absolute relativism provides for search of epistemological metacriterions.

Keywords: relativism, relativity, epistemology, rationality, science, postmodernism, “possible worlds”.

Стаття надійшла до редколегії 20.04.2010

Прийнята до друку 20.05.2010